

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології

Кафедра політичних теорій

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
(НА ПРИКЛАДІ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ)**

Виконав: здобувач вищої освіти 2 курсу
2 групи

галузь знань – 05 «Соціальна та
поведінкові науки»

спеціальність 052 – «Політологія»

Щербенко Василь

Керівник – к.політ.н., доц.

Козьмініх А.В.

Рецензент – д.політ.н., проф.

Мамонтова Е.В.

Одеса – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	7
РОЗДІЛ II. ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ КРАЇН ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: ВІД ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ МІЖМОР'Я («ІНТЕРМАРІУМ»).....	24
РОЗДІЛ III. ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: НА СТОРОЖІ БЕЗПЕКИ	37
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність теми магістерської роботи обумовлена новітніми викликами для безпеки на глобальному, національному та регіональному рівнях. Вони утворювались протягом десятиліть, але набули загрозливих форм для глобальної безпеки після 24 лютого 2022 року, коли почалась широкомасштабна збройна російська агресія. Чорноморський регіон є одним із ключових не лише з точки зору військової безпеки (особливо, враховуючи російську агресію в умовах наявності потужної ще з радянських часів бази чорноморського флоту у окупованому росіянами Севастополі), але й для економічної, продовольчої безпеки тощо. Війна переконливо продемонструвала важливу роль Чорноморського регіону для регіональної та глобальної безпеки. Одним із головних викликів сучасності для країн чорноморського регіону є не лише військова, а й продовольча безпека. Комплексний підхід до поняття «безпеки» передбачає урахування не лише військового або інформаційного вимірів російської широкомасштабної агресії (у подальшому будемо використовувати термін «війна», яку розпочала країна-агресор проти України у 2014 році), а й визначення продовольчої кризи як регіональної проблеми, яка може дуже швидко створити жахливі наслідки для глобальної безпеки.

До країн Чорноморського регіону відносяться Україна, Молдова, Грузія, Болгарія, Румунія, Туреччина, Росія. Чорноморський регіон є частиною Євроатлантичного регіону. Навколо Чорноморського регіону існують як заморожені конфлікти (Нагірний Карабах, Абхазія, Придністров'я, Південна Осетія) так і очаги «гарячої» фази військового протистояння. Усі вони утворились внаслідок розпаду СРСР, тому їх називають «пострадянські конфлікти», а головним чинником їх утворення стала російська агресивна політика.

Війна чітко розмежувала усі країни Чорноморського регіону. З одного боку опинились країни демократичного табору, які стали членами НАТО та ЄС, або увійшли до цих двох союзів, а, з іншого боку – країна-агресор. Окрема,

визначальна роль належить Україні. Членами НАТО є Туреччина, Болгарія та Румунія. Також у регіоні є країни-партнери НАТО (Грузія, Молдова, Україна). З точки хору країни-агресора, контроль над Чорним морем відкриває перспективи захоплення усього європейського континенту. У такому випадку, під першочергову загрозу підпадають Балкани, країни Центральної Європи. Але, Чорноморський регіон може стати «воротами», які відкривають доступ до Східного Середземномор'я. Під загрозою зростаючого російського впливу опиняються Південний Кавказ та навіть частина Близького Сходу. Існує реальна небезпека перетворення Чорного моря на «російське озеро».

Для забезпечення регіональної безпеки на сучасному етапі важливо не лише аналізувати стратегії демократичних країн та країни-агресора (від анексії територій до загрози застосування ядерної зброї), але й враховувати позицію України. Необхідно виробити раціональну політику, спрямовану на реалізацію економічного, військового, соціокультурного та політичного потенціалу України в регіоні з метою стати гарантом регіональної безпеки.

Теоретична база дослідження. Грунтовні наукові праці, присвячені регіональній безпеці у цілому та Чорноморському регіону зокрема, належать таким авторам, як К. Біла, В. Горбулін, М. Гладиш, С. Глебов, О. Давимука, С. Данилов, С. Жук, І. Коваль, Н. Корона, В. Мартинюк, І. Семиволос, М. Турів, Б. Парахонський, Г. Яворська. Щодо зарубіжних дослідників, то варто відзначити праці Brânda O.E., Saulius A.L., Christova C., Milo D., Stepper P., Yazgan H., Dimitrov P., Fabrizio T., Дж. Гріна, Я. Хеденскога, Ю. Кіфу, ін. Також значний внесок у дослідження проблеми безпеки у Чорноморському регіоні внесли аналітичні інституції – Центр Разумкова, Міжнародний центр політичних досліджень, Національний інститут стратегічних досліджень тощо.

Мета магістерської роботи – визначити сучасний стан та перспективи регіональної безпеки на прикладі Чорноморського регіону. Поставлена мета обумовила наступні завдання дослідження:

проаналізувати регіональну безпеку у контексті глобальних викликів у історичному вимірі та на сучасному етапі;

окреслити основні концепції щодо політики безпеки країн чорноморського регіону;

визначити роль України у забезпеченні безпеки у чорноморському регіоні.

Об'єктом дослідження є регіональна безпека у її різних вимірах та широкому історичному і політичному контекстах. Предметом є сучасний стан та перспективи розвитку регіональної безпеки Чорноморського регіону.

Методи дослідження. Вони обумовлені складністю предмета дослідження та багатофакторністю регіональної безпеки Чорноморського регіону. Фундаментальними принципами дослідження стали об'єктивність, багатофакторний аналіз, системність. Осовою дослідження є інституційний метод, адже саме від регіональних, національних та глобальних інститутів залежить безпека регіону, здатність долати виклики, пов'язані із діями країни-агресора та дестабілізацією ситуації у Чорноморському регіоні. Системний підхід застосовано для з'ясування сутності регіональної безпеки у системі глобальних міжнародних відносин.

Теоретичне значення одержаних результатів. Визначення сутності сучасного стану та перспектив розвитку регіональної безпеки Чорноморського регіону сприяє вирішенню деяких взаємопов'язаних завдань теоретичного характеру: від ролі НАТО, США та ЄС як глобальних гравців у забезпеченні стабільності у Чорноморському регіоні до кристалізації концепції Інтермаріуму, як альянсу демократичних країн Центральної та Східної Європи.

Практичне значення одержаних результатів. Воно полягає у можливості застосування результатів для подальшого впровадження системи безпеки у Чорноморському регіоні. Концептуалізація безпеки у Чорноморському регіоні (зокрема, «Інтермаріум») дозволяє на практиці побудувати дієві та ефективні конструкції безпеки, які включають різні виміри

та рівні (глобальний, національний та регіональний). Також результати можуть бути використані для визначення перспектив регіональної безпеки у мовах протистояння демократичних та тоталітарних режимів та основних викликів для безпеки Чорноморського регіону, спричинених війною.

Структура та обсяг магістерської роботи визначено метою та завданнями. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ І

РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У сучасних умовах розвитку міжнародної системи безпеки з'являються нові загрози та небезпеки. Пошук адекватної відповіді на виклики сьогодення потребує звернення до історичних джерел, до витоків формування сучасної системи міжнародної безпеки на регіональному та глобальному рівнях. Під час російської агресії стало очевидним, що у сучасних умовах потребує перегляду роль безпекових глобальних інститутів – передусім, ООН. Але не тільки. Уся система взаємодії між державами, міжнародними інститутами (від ООН до НАТО і Світової торгівельної організації, ЄС, АСЕАН) потребує перезавантаження. Нинішній стан міжнародної безпеки, враховуючи низку війн та конфліктів в усіх регіонах, зокрема й у Чорноморському, слід визнати незадовільним.

Безпековий вимір є важливим для усього політичного процесу, саме тому політична теорія досить багато уваги приділяє уваги проблемі безпеки. Як зазначає професор Е. Мамонтова «Сучасна політична теорія визначає політику як ієрархічну систему, основними компонентами якої виступають політична організація суспільства, політична свідомість та політичний процес. Останній може бути наділений різним змістом, в залежності від обраного підходу до визначення політики як феномена суспільного буття: субстанційного, нормативного, соціологічного, інституційного тощо. Втім у загальному вигляді поняття політичного процесу зводиться до характеристики політичної взаємодії суб'єктів і носіїв влади та їх політичної діяльності. Звідси політичний процес зручно визначати як форму функціонування політичної системи. Якщо екстраполювати структуру фізичної моделі реальності «простір-час» на реальність політичну, то політична система – це простір в якому відбувається політика, а політичний процес – її часовий вимір» [16, с. 157].

Серед класиків теорій міжнародної безпеки слід особливо відзначити З. Бжезинського, Г. Кісінджера, В. Горбуліна, Ф. Фукуяму. Джерела формування теорії міжнародних відносин та міжнародної безпеки пов'язуються із творами Фукідіда, який осмислює причини, хід та наслідки Пелопонеських війн. У подальшому питання безпекового виміру панування, політики та міжнародних відносин визначаються у творах Н. Макіавеллі, Т. Гоббса (система безпеки як запобіжник «війни всіх проти всіх»), Ж.-Ж. Руссо (суспільний договір між громадянами як джерело влади), Д. Г'юма, І. Канта (ідея «вічного миру»), К. Маркса (конфлікти між класами як джерело війн), К. фон Клаузевіц (політика як війна та війна як продовження політики).

Протистояння між «ідеалістами» та «реалістами» характеризує майже усю історію політичної думки. Так, ідея І. Канта щодо вічного миру стала фундаментом теорії ідеалізму у міжнародних відносинах.

Ось як це визначає українська дослідниця В. Шамраєва: «Представники ідеалістичної течії також наполягають на можливості досягнення вічного миру між людьми за допомогою використання кількох шляхів ефективного функціонування наявних механізмів регулювання міжнародних відносин: шляхом правового і морального регулювання світового політичного процесу; шляхом пов'язаним із самореалізацією історичної необхідності, що обумовлює забезпечення миру та безпеки між державами для досягнення високих темпів розвитку, процвітання та стабільності системи міжнародних відносин в цілому... І. Кант у своїх працях стверджував, що подібно тому, як базовані на протиріччях та користі відносини між людьми призводять до становлення правового суспільства, так і відносини між державами повинні в результаті еволюційного розвитку призвести в майбутньому до стану вічного та гармонійного миру із ефективними правовими механізмами його регулювання» [32, с. 91].

У подальшому ця ідея знайшла своє вираження у концепції демократичного миру.

Варто безумовно погодитись із думкою О. Коломійця, який зазначає: «Концептуальний підхід в теорії міжнародних відносин визначає застосування певних теоретичних парадигм залежно від досліджуваних наукових проблем. Серед фахівців-міжнародників світових шкіл і напрямів немає єдиної думки щодо їх оптимальної кількості. Однак сприйняття парадигми як засобу і форми наукової теорії є одним з видів пізнання. Певна парадигма у межах наукової методології має безпосередній дослідницький історичний період, власну ціннісну орієнтацію і внутрішню топологію. Парадигми зазначеного розділу політологічного вчення застосовуються з метою теоретичного осмислення, класифікації й узагальнення фактів, подій та процесів міжнародних відносин. Нині є перспективною парадигма соціального конструктивізму, разом з тим провідними залишаються такі концепції, як ідеалізм, реалізм, модернізм і глобалізм та антагоністичні до них» [10, с.8].

Погодимось з українськими науковцями, що «На сучасному етапі розвитку системи міжнародних відносин у світі відбуваються суттєві зміни. Науковці виокремлюють дві основні тенденції, що перебувають у кооперації: перша – погіршення прискореного процесу глобалізації, друга – зростання регіональної та субрегіональної інтеграції. На даний момент майже всі країни світу беруть участь хоча б в одній діяльності міжнародного регіону, перевага надається саме регіональним або субрегіональним системам. Це зумовлено складною процедурою інтеграції в глобальні міжнародні системи, великою кількістю вимог до кандидатів та імперативністю. Щодо регіональної політики слід зазначити багаторівневність, а саме: локальність, глобальність та регіональність. Наприклад, енергетична конкуренція та волатильність ринків примушує таких антагоністів як Туреччина (член НАТО) та Росія до співпраці. Болгарія (теж член НАТО), мусить миритися із війною Росії в регіоні та не дозволяє собі підвищувати рівень національної безпеки. Подібна ситуація складається із Румунією, Молдовою, Грузією та іншими країнами» [14, с. 113].

Задля визначення сутності регіональної безпеки у контексті сучасних глобальних викликів слід звернутись до теоретичних основ та історичних

джерел формування системи міжнародної безпеки. Щодо теорії міжнародних відносин, то серед усіх парадигм міжнародних відносин, виходячи із мети даного дослідження, слід виокремити парадигму «людської безпеки», теорію кооперативної безпеки та теорію демократичного миру (аксіома, що демократичні країни не вступають у конфлікти одна з одною). Щодо останньої парадигми, то висновком може стати необхідність поширення демократичної моделі урядування у глобальному вимірі, як запоруку забезпечення безпеки на регіональному рівні та уникнення війн.

Як зазначає професор В. Шамраєва, визначаючи основні теоретичні підходи до дослідження еволюції концепту міжнародна безпека, пише: «На сьогодні, на жаль, ще відсутнє загальновизнане та достатньо ємне визначення поняття міжнародна безпека. Однією з причин цього є те, що практично на протязі всієї історії людства міжнародна безпека окреслювалася військовою термінологією та зводилася до механізмів забезпечення миру і відсутності війни. Такий стан речей зберігався до розпаду біполярної системи міжнародних відносин та активізації процесів глобалізації і актуалізації проблематики глобальних викликів людства. Найбільш класичними визначеннями міжнародної безпеки сьогодні є наступні: міжнародна безпека – це:

- система міжнародних відносин, що базується на дотриманні всіма державами загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань та суперечок між ними за допомогою сили або погрози силою.

- система міжнародних відносин, базована на дотриманні всіма державами загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, що виключає вирішення спорів між ними за допомогою сили чи її погрозою.

- система міжнародних договорів та угод, що забезпечує збереження миру на основі визнання суверенітету, недоторканності кордонів та територіальної цілісності держав, відмови від застосування сили або її погрози у вирішенні міжнародних суперечок» [32, с. 88-89].

Агресивна російська політика ставить під загрозу усі наявні маркери міжнародної безпеки, від суверенітету країн Чорноморського регіону до постійних маніпуляцій ядерною зброєю та цинічного використання місця у Раді Безпеки ООН задля тиску на міжнародну спільноту та блокування важливих рішень.

Щодо регіональної безпеки, то слід виокремити декілька підходів до визначення її сутності. По-перше, з точки зору сфер (блоків), або просторів безпеки. Тут, окрім створення передумов для воєнної безпеки, необхідно наголосити на забезпеченні безпеки у економічній, гуманітарній, соціальній та політичній сферах. Пріоритетом на сучасному етапі є продовольча безпека, особливо у Чорноморському регіоні. По-друге, відносно рівнів безпеки. Виділяють національний, регіональний та глобальний рівні безпеки. На національному рівні відбувається концептуалізація безпеки для окремої держави, яка впроваджується у процесі діяльності інститутів та взаємодії з іншими державами та наддержавними утвореннями. Так, безпека у Чорноморському регіоні залежить від узгоджених дій між Україною, Молдовою, Грузією та США, НАТО (до складу якого входять Туреччина, Румунія, Болгарія), ЄС (Греція, Румунія, Болгарія) щодо протистояння російській широкомасштабній збройній агресії. Водночас, на глобальному рівні взаємодії від безпеки у Чорноморському регіоні залежить розвиток Середземномор'я та усього євроатлантичного регіону.

Відзначимо обґрунтовану позицію українського дослідника О. Коломійця: «Особливо значимим стає завдання класифікації причин, які впливають на стан нинішньої системи міжнародної безпеки. А отже, є нагальна потреба - системно дослідити цю вагому для світової спільноти проблему, напрацювати ефективні заходи для її розв'язання, що забезпечить стабільність і мир в умовах зростання міжнародної напруги. Передусім, маючи мету сформувати об'єктивну оцінку стану системи міжнародної безпеки, необхідно з'ясувати основні чинники її формування, виокремити складові, з'ясувати характер їх взаємодії, перспективи досягнення консенсусу в

стосунках провідних акторів. Зокрема, мова йде про загострення суперечностей соціальної еволюції, негативні наслідки недбалого ставлення до природи і колізії пріоритетних сфер людської діяльності: військово-політичної, соціально-економічної, науково-технічної, екологічної, гуманітарної тощо... початок системного дослідження проблем впливу безпекового чинника на політичну систему як окремих країн, так і групи держав пов'язується з дослідженнями англосаксонської політологічної школи наприкінці Другої світової війни. У західній політичній теорії категорія «безпека» та її елементарні атрибути почали застосовуватися у сенсі, наближеному до сучасного, лише з початком «холодної війни». Дослідники політологічної теорії приділяли увагу системному аналізу механізмів регіональної безпеки і розробці її окремих військово-політичних, соціально-економічних, політико-інституційних складових, зосередившись на державно-політичних інститутах і способах забезпечення національної безпеки» [10, с.1].

Незважаючи на відсутність сучасної ефективної моделі регіональної безпеки, слід виокремити основні проблемні блоки, які визначають стан та перспективи регіональної безпеки. До них відносяться наступні рівні: 1) глобальна (геополітична) безпека; 2) регіональна безпека (у тому числі безпека Чорноморського регіону); 3) локальна безпека (кожної країни, яка входить до відповідного регіону); 4) індивідуальна безпека. Власне, саме останній рівень є визначальним. Адже, виходячи із ліберальної політичної доктрини, саме безпека окремого індивіда є фундаментом системи міжнародного права та міжнародної безпеки.

До блоків (основних напрямків оцінок) безпеки відносяться економічна безпека, політична безпека, соціальна безпека, інформаційна безпека та правова безпека. Наголосимо: «У новітню добу в західній політичній теорії формуються сприятливі умови для еволюції ліберально-ідеалістичного вчення і підґрунтя політичних платформ з домінуванням політичного ідеалізму. Ідеологічне підґрунтя цього напрямку становлять тогочасні загальнолюдські

моральні норми, цінності та ідеали. Необхідність забезпечення сталого миру у сучасному світі, правового регулювання міжнародних відносин і еволюції міжнародних інституцій безпеки як механізм елімінації воєн стають об'єктом наукових досліджень вчених-гуманітаріїв. Однак, як засвідчила історія, доктрина світобудови, сформована на положеннях ідеалізму, починає суперечити міжнародно-політичному становищу першої половини минулого століття» [10, с. 8].

На зміну ідеалізму, як мейнстримної теорії у міжнародних відносинах, яка не змогла знайти відповідь на виклики розпаду могутніх європейських імперій та постання тоталітарних режимів – нацизму та комунізму, що й спричинило дві світові війни, приходить концепція політичного реалізму. Це відбувається після Другої світової війни. Зазначимо, що на думку О. Коломійця відбувається повернення до теорії Т. Гоббса, як джерела концепції політичного реалізму. Він обґрунтовує, що «Завершення Другої світової війни перетворює політичний реалізм на класичний напрямок наукового обґрунтування міжнародних відносин, побудований на критиці аксіом політичного ідеалізму. Сенс терміну «політичний реалізм» вказує на неприйняття його прихильниками абстрактних ідеалів і постулатів «абсолютного добра». Згідно з аксіомами політичного реалізму об'єктивні закони суспільства ґрунтуються на людській природі – грішній і порочній, найнебезпечнішим пороком з яких є рефлексивне прагнення влади. Основне гасло реалістів – боротьба за владу є боротьбою всіх проти всіх. Таке розуміння природи людини поширюється політичними реалістами на суспільство загалом, а також на міжнародні відносини» [10, с. 8].

Концепція реалізму стала основою формування поствоєнної системи міжнародної безпеки та подальшого протистояння двох таборів – комуністичного тоталітаризму та демократичного світу на чолі із США. Перемога США та консолідація демократичних країн у амбітних проектах інтеграції – НАТО та ЄС сприяла поверненню концепції ідеалізму. Також цьому сприяло поширення постмодернізму, який наголошував на завершенні

епохи модерну та формуванні нового світогляду, який відмовляється від раціоналізму (логоцентризму), індустріалізму, ієрархії тощо. Постмодерн деконструє основи модерної політики, науки та мистецтва.

На особливу увагу заслуговує боротьба за символічне панування, формування інформаційного порядку денного на регіональному та глобальному рівнях. Інформаційна політика держави є важливою складовою регіональної безпеки. І якщо раніше Україна програвала у інформаційній війні, то сьогодні інформаційний простір є одним із пріоритетів. Адже, задля перемоги необхідно долати негативні явища, які сформувались у минулому. Зокрема, слід відзначити, що погляд на історію кримського півострова характеризувався російськоцентричністю, це було частиною інформаційної агресії та російської гібридної війни проти України.

Наголосимо: «Історію треба завжди розглядати з усіх сторін, беручи до уваги джерела різних країн для всебічного розуміння формування, створення і розвитку певного регіону. Серед науковців країни-агресора поширене спірне і не достовірне бачення Чорноморського регіону. Його можна назвати російськоцентричним. Воно розглядає цей регіон як російську сферу впливу, починаючи ще з давньоруських часів. За такого бачення Україна – це держава, яка має пізній розвиток освітнього, соціально-політичного та культурного життя. Подібні заяви лунають і від офіційних представників країни-агресора, включаючи президента. За такого підходу Україна – лише околиця великого «російського світу». Чорне море – стратегічне море і займає унікальне становище. Воно пов'язане з іншими морями через два вузькі виходи: Босфорську протоку і внутрішнє Мармурове море» [14].

Як зазначає Тетяна Пода у статті «Постмодерне розуміння міжнародних відносин» зазначає: «У сфері міжнародної політики та міжнародних відносин різновидом постмодернізму вважають конструктивізм. Який з кінця 1980-х початку 1990-х років став однією з головних теорій при дослідженні міжнародних відносин... Більшість конструктивістів аналізують міжнародні відносини зважаючи на мету, загрози, різні культури, інтереси та інші

елементи «соціальної дійсності», виступають проти традиційних тверджень реалізму стосовно того, що міжнародна система є дієздатною, працюючою, особливо у царині військової безпеки... Соціальний конструктивізм... покликаний забезпечити альтернативу матеріалістичним прогнозам відносно основ міжнародної політичної діяльності та принципів поведінки. Наприклад А. Вендт заперечує те, що припущення анархії чи «горизонтальний» перерозподіл сили має передбачати конкуренцію серед держав. Оскільки якщо міжнародна структура є соціальним феноменом, що складається зі спільних ідей, то структури, які містять однаковий баланс матеріальних потенційних можливостей можуть розрізнятися через розповсюдження знань та ідей. Такий спосіб мислення робить можливим появу нової серії відповідей на першочергові або субстантивні питання стосовно поведінки акторів у різних умовах... таке основне поняття реалізму як політика сили є соціальним за своєю суттю, оскільки воно не дано «зверху» за своєю природою, а отже здатне до того, щоб буди перетвореним людською діяльністю. Посмодерністи-міжнародники заперечують право на існування різних концептуальних, теоретичних надбудов, вважають неправомірним повернення до раціоналізму та створення будь-якого категоріального апарату. Вони переконані в тому, що міжнародні відносини, як будь-яка соціальна реальність – це результат наших думок та дій. Науковці, які досліджують впливу постмодернізму на міжнародні відносини стверджують, що міжнародні відносини не існують самі по собі, незалежного від нашого пізнання та методів, які використовуються. Тому, вважають вони, парадигми, теорії, поняття, методологія виступають не стільки інструментами пізнання скільки інструментами конструювання міжнародної реальності. Вони не стільки відображають, скільки створюють міжнародні фактори, норми та процеси» [21, с. 180].

Крах радянського табору на початку 90-років XX століття став основою для появи та розвитку теорії глобалізації, яка наголошувала на поширенні принципів демократії та ринкової конкуренції у всьому світі. У цілому, варто погодитись із тим, що у постбіполярному світі існує плюралізм підходів та

парадигм щодо визначення сутності регіональної безпеки та міжнародної безпеки.

О. Коломієць зазначає: «Політична наука застосувала системний аналіз для дослідження механізмів регіональної безпеки і розробки її окремих компонентів, включаючи військово-політичні, соціально-економічні, соціально-культурні, політико-інституційні та інші, зосереджуючи пріоритетні дослідження на державно-політичних інститутах та системі забезпечення національної безпеки. Протягом «холодної війни» більшість принципово важливих, фундаментальних теоретичних аспектів зазначеної проблеми не мали вичерпного пояснення, адекватного реаліям ядерного протистояння, внаслідок чого значна увага надавалася пошуку доказів, що прихильність ідеалам миру визначає саме природа окремих громадянських суспільств. Із початком європейської політико-економічної інтеграції західні експерти надавали дедалі більшу перевагу економічним чинникам» [10, с. 9].

Також серед впливових теорій регіональної та міжнародної безпеки слід назвати:

функціоналізм та Неофункціоналізм;

інституціоналізм та Неоінституціоналізм (у версіях історичного, соціологічного, дискурсивного інституціоналізму, інституціоналізму раціонального вибору);

теорія «співтовариства безпеки» (К. Дойч);

теорія «безпеки для всіх» (У. Пальме);

теорія глобальної безпеки.

Слід також наголосити на необхідності пошуку нових теорій, які здатні дати не лише теоретичну оцінку та обґрунтування і пояснення процесів, які руйнують усталену систему міжнародної та регіональної безпеки, а й запропонувати дієву та ефективну модель прикладного конструювання системи безпеки у сучасних умовах.

Відзначимо: «...сучасна глобалізована світобудова переживає кризу, пов'язану з дивергенцією Ялтинсько-потсдамської системи міжнародних

відносин. Нині деякі фахівці розглядають її як загальносистемну кризу, що характеризується якісним перетворенням глобальної системи світобудови. Тематична невизначеність у міжнародній політологічній теорії є об'єктивним відображенням її нинішнього стану. Це й стимулює нові наукові пошуки. Аналіз сучасних безпекових парадигм міжнародних відносин дає підстави виокремити з них три домінантні: кооперативну безпеку, теорію «демократичного миру» і концепцію «людської безпеки». І хоча вони різняться за ідеологічними засадами, проте мають і певні аналогії, спрямовані на вирішення реальних проблем міжнародних відносин. У свою чергу, порівняльний аналіз сучасних моделей міжнародної безпеки доводить, що обидва типи моделей взаємно доповнюються: перший тип моделей (за кількістю суб'єктів) визначає структурно-функціональну архітектуру системи, а другий (за характером відносин між країнами-акторами) - ідеологічну та інституціональну сфери, які належать до системних аспектів моделі» [10, с. 11].

Формування регіональної безпеки, як комплексного феномену міжнародних відносин, ґрунтується концептуалізації безпеки на рівні держави. У цьому процесі задіяні усі інститути державної влади, інститути громадянського суспільства, аналітичні центри тощо. Державна політика безпеки включає підготовку відповідних доктрин та стратегій, ухвалення законодавчої та нормативної бази, її конкретизацію на національному та місцевому рівні. Нарешті, вкрай важливою складовою публічної політики у сфері безпеки є реалізація усіх положень – перехід від теорії до практики. З метою реалізації концепції національної безпеки необхідно створити окремий орган державної влади.

В Україні таким органом є Рада національної безпеки та оборони, яка у відповідності до 107 статті Конституції України (Конституція) координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у безпековій та оборонній площині. Головою РНБО України є Президент Володимир Зеленський, а секретарем – Олексій Данилов. До складу РНБО входять як голова Верховної

Ради України, окремі міністри Кабінету міністрів України та працівники офісу Президента України, так і відомі науковці. Зокрема, до складу РНБО входять Р. Стефанчук (Голова ВРУ), А. Загородній (Президент Національної академії наук), А. Костін (Генеральний прокурор України), В. Малюк (Голова СБУ), А. Пишний (Голова Національного банку), ін. [26].

Система національної безпеки представляє собою складну мережу взаємодії різних інститутів, експертного середовища, публічного управління. Вона має декілька важливих складових – від воєнної безпеки до інформаційної, від гуманітарної до економічної, від екологічної до продовольчої.

Система національної безпеки є фундаментом для регіональної та міжнародної безпеки. Звернемось до визначення сутності міжнародної безпеки. Слід навести міркування з цього приводу О. Коломійця, який вважає, що «Під «міжнародною безпекою» сучасна політологічна наука розуміє стан захищеності від загроз життєво важливих інтересів суспільства та держави, міждержавних та регіональних об'єднань, а також глобальних міжнародних установ, який забезпечує можливість їх реалізації. Головним завданням теорії міжнародної безпеки на сучасному етапі є виявлення і визначення основних закономірностей, методів та критеріїв, які дають змогу запобігати або знижувати до мінімального рівня міжнародні конфлікти, появу можливостей виникнення будь-яких загроз глобальній безпеці світової спільноти. Міжнародна безпека формується на основі національної безпеки окремих країн і народів, а також регіональної безпеки груп держав і регіонів світу, консолідується на рівні глобальної міжнародної безпеки з метою захисту і реалізації загальнолюдських інтересів, знешкодження загроз глобальній світобудові, які за своїми масштабами та впливом виходять за національні межі держав і здатні впливати на безпеку інших акторів» [10, с. 12].

Відповідно до цієї візії, міжнародна безпека представляє собою певну ієрархію, в основі якої – національна безпека. При цьому, питання безпеки значно ширше, аніж простір політичної чи владної взаємодії. Теж саме

стосується рівня міжнародної безпеки. До вирішення безпекових питань на національному, регіональному та глобальному рівнях залучено безліч владних, політичних та не-політичних акторів та інституцій. Безпека охоплює такі сфери суспільного життя, як соціальну, економічну, правову, інформаційну, ідеологічну, соціокультурну, етичну тощо. Щодо політичного та владного виміру забезпечення безпеки, то його характеристики залежать від наявного типу політичного режиму (демократія, авторитарний режим, тоталітаризм) та типу політичної системи (капіталістичні, посткапіталістичні, соціалістичні, постсоціалістичні, «гібридні» тощо). Тип політичної системи суспільства так само як тип політичного режиму держави є важливими для національної безпеки, тому що вони забезпечують та визначають рівень конкурентоспроможності держави.

Власною чергою, конкурентоспроможність, як комплексний показник є однією із основ забезпечення безпеки. В умовах глобалізації недостатньо розвинені держави, які характеризуються низьким рівнем конкурентоспроможності на регіональному та/або глобальному рівнях ставлять свою безпеку під постійну загрозу. Також конкурентоспроможність є важливим фактором регіональної безпеки.

Як зазначає О. Коломієць, «Нерозвинуті держави в стабільних умовах сучасної моделі геополітики майже неконкурентоспроможні порівняно з провідними. Важливою особливістю наукових підходів до проблем національної безпеки впродовж останніх років є зосередження на внутрішніх проблемах, тоді як раніше вони переважно були тільки зазначені як імперативи. Замало приділялось уваги екологічним проблемам, майже не було в концепціях національної безпеки питань запобігання і ліквідації наслідків техногенних і природних катастроф, хоча їхній вплив має глобальний характер. Регіональна безпека є складником міжнародної безпеки в межах певної частини світу, регіону чи континенту. Під регіональною безпекою розумітимемо стан взаємин всередині й між соціально-територіальними спільнотами певного регіону, при якому для всіх його держав і народів,

громадянських інститутів і груп забезпечується захищеність їх життєво важливих інтересів і можливість реалізації, надійне існування і сталий суспільний розвиток. Регіональна безпека формується і реалізовується на різних рівнях: у межах певного регіону країни, її окремих територіально-адміністративних одиниць, а також у масштабі групи країн, що входять до певного географічного регіону» [10, с. 15].

При цьому, очевидним є зниження ваги міжнародних безпекових інституцій та зменшення їх ролі у системі глобальної безпеки. Йдеться, передусім, про необхідність перезавантаження ООН. Але також й інші організації краї демократичного світу (ЄС, НАТО, АСЕАН) мають відігравати більш активну роль у глобальній системі безпеки.

Усі ці фактори – від діяльності органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства до діяльності ООН, НАТО та ЄС, безумовно є важливими для безпеки Чорноморського регіону. Натомість, необхідно відзначити ще два фактора – інформаційний та соціокультурний. Розглянемо їх вплив більш детально саме на прикладі Чорноморського регіону. До цього регіону входять десять країн, сім з яких мають безпосередній вихід до Чорного моря (Україна, Болгарія, Румунія, Туреччина, Грузія, Росія), а ще три – Вірменія, Азербайджан, Греція – знаходяться у безпосередній близькості до моря та мають свої інтереси у регіоні Причорномор'я. Від 1936 (рік ухвалення доктрини Монтре) Туреччина закріпила на міжнародному рівні свій суверенітет над Босфором та Дарданеллами.

Звернемо увагу, що до традиційного європейського соціокультурного простору та до політичного режиму усталених демократій належить лише одна із країн. Мова йде про Грецію, яка має європейську соціокультурну ідентичність, чітку спрямованість внутрішньої та зовнішньої політики. Натомість, дві країни (Болгарія та Румунія) є постсоціалістичними, тобто це політичні системи перехідного типу, які, незважаючи на приєднання до європейських та євроатлантичних структур мають «тягар» авторитарних політичних традицій, «закритих» суспільств та соціалістичної економіки.

Туреччина, яка є членом НАТО та «вічним» кандидатом на членство у ЄС, у часи двополюсного світу виконувала роль форпосту західної цивілізації у протистоянні із військовим блоком Варшавського договору на чолі із СРСР. Туреччина ефективно здійснювала контроль над Босфором та забезпечувала паритет сил у Чорному морі. Натомість, після завершення Холодної війни, у політичній системі відбувся авторитарний реверс, вона дещо переглянула свої зовнішньополітичні та внутрішньополітичні пріоритети.

Нарешті, більшість країн регіону є не лише новими державами, а такими, що утворились унаслідок розпаду СРСР. Тобто, це не просто постсоціалістичні держави, а пострадянські країни. Кожна із них торує свій шлях у глобалізованому світі, вибудовуючи власну ідентичність та бачення місця у Чорноморському регіоні. Для Грузії, Вірменії та Молдови характерні як демократичні успіхи так і авторитарні реверси. Кожна з цих країн стала у свій час жертвою російської агресії, або штучно створених проблем із територіальною цілісністю та демократичним устроєм. Йдеться про Придністров'я, Південну Осетію та Абхазію, Нагірний Карабах, або Арцах. Росія перетворилась на ерзац-копію СРСР, якою керує не партія на основі ідеологічної доктрини комунізму, а спецслужби на чолі із диктатором. Країна-агресор відкинула маску бізнес-партнера демократичних країн та експортера сировини на європейський ринок та вибудувала тоталітарний режим, який становить головну загрозу безпеки у регіоні.

До цих політичних та ідеологічних характеристик країн регіону, які визначають ландшафт безпеки, слід додати соціокультурні поділи та релігійну напругу між християнськими та мусульманськими культурами.

Відзначимо думку авторів дослідження Центру Разумкова: «Країни регіону не є однорідними не лише в політичному, але й в будь-якому іншому вимірі – економічному, гуманітарному, безпековому, релігійно-конфесійному. Усі вони належать до різних макрорегіональних утворень (ЄС, СНД, НАТО, ОДКБ та ін.) або мають з ними формалізовані зв'язки різного рівня. Що стосується власне регіональних утворень, то лише одна регіональна

організація – ОЧЕС – об'єднує всі 10 країн, але вона досі не перетворилася на дієвий інструмент формування регіонального економічного союзу. Субрегіональна організація – ОДЕР-ГУАМ, що об'єднує чотири країни регіону (Грузію, Україну, Азербайджан, Молдову), на цей час не виправдала надій, які покладалися на неї як у частині поширення засад демократії і стійкого економічного розвитку, так і забезпечення європейської енергетичної безпеки. Усі країни регіону мають травматичний досвід спільної історії, який зумовлює, зокрема: взаємні або односторонні територіальні претензії, озвучені на офіційному чи неофіційному рівнях (Румунія/Україна; Росія/Україна; Азербайджан/Вірменія; Росія/Грузія; Румунія/Молдова); наявність одного активного (Курдистан – на території Іраку та Туреччини) і чотирьох “заморожених” конфліктів (Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах), а також – неврегульованість проблеми Північного Кіпру; зростання напруженості у «трикутнику культур»: християнство – іслам – західна секуляризована культура (християнство/іслам; християнство, іслам/західна культура). Слід особливо зауважити, що вододіл між цими культурами пролягає не лише в конфесійно- релігійній чи секуляризованій площинах, але й у характерних для них людино-центричній чи державо- (общинно-) центричній ідеологіях, які визначають відповідну політику, в т.ч. у сфері безпеки» [24, с. 2].

До речі, створення організації чорноморського економічного співробітництва було ініційоване країно-агресором і тому ця структура не може вважатись гарантом економічної безпеки у Чорноморському регіоні.

У контексті даного дослідження регіональної безпеки у контексті глобальних викликів слід згадати інтереси глобальних гравців, які присутні у регіоні – США, Китаю, Великої Британії.

Наведемо ще одну цитату: «Інтереси країн регіону формуються в більш широкому, ніж безпосередньо регіональний, геополітичному просторі та великою мірою визначаються їх належністю до макрорегіональних утворень, насамперед ЄС і НАТО, які є самостійними гравцями в регіоні. Окреме місце

посідають такі макро-регіональні утворення, як СНД та ОДКБ. Домінуючу роль у них відіграє Росія, яка використовує ці організації з метою утримання країн-учасниць у сфері свого впливу... З іншого боку, на позиції країн регіону відчутний вплив справляють ЄС, США і НАТО – як присутні тут глобальні гравці із власними інтересами в регіоні... Чорноморський регіон є важливою геополітичною зоною, яка може бути використана його суб'єктами як плацдарм або для розширення власного впливу, або стримування впливу інших на ситуацію в навколишніх регіонах (Каспійсько-Кавказький, Центральна Азія, Близький Схід, Балкани). Головними суб'єктами, що претендують на домінування в Чорноморському регіоні є Росія, США, ЄС і НАТО. Останнім часом до них приєдналася Туреччина, яка на фоні стрімкого економічного зростання і зміцнення військового потенціалу проводить активну політику з набуття статусу регіонального лідера» [24, с. 3].

На сучасному етапі відбуваються зміни у геополітичній структурі Чорноморського регіону. Вони є досить динамічними та обумовлені суттєвим зниженням військового потенціалу країни-агресора внаслідок знищення частини російського чорноморського флоту та у цілому успішної оборони України. особливо слід відзначити масштабну операцію України щодо безпеки судноплавства у Чорному морі, що дозволяє вирішувати глобальну проблему продовольчої безпеки. Також посилюються інтеграційні тенденції з боку ЄС щодо Молдови та України та з боку НАТО щодо України та Грузії.

Чорноморський регіон стає ключовим для регіональної та глобальної безпеки. Безпека Чорноморського регіону повною мірою залежить від перемоги України та посилення її ролі як передбачуваного, демократичного, стабільного гравця, який здатний стримувати російські імперські амбіції. Саме завдяки співпраці із демократичними країнами та їх союзами у Чорноморському регіоні, Україна може стати гарантом безпеки усього євроатлантичного регіону.

РОЗДІЛ II
ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ КРАЇН ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ:
ВІД ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ
КОНЦЕПЦІЇ МІЖМОР'Я («ІНТЕРМАРІУМ»)

Сучасна ситуація у Чорноморському регіоні характеризується військовим протистоянням України широкомасштабній збройній російській агресії, вона є економічно та політично не стабільною. У цих умовах кожна країна регіону вибудовує власну стратегію – від ролі пасивного спостерігача, наляканого російською агресією (яку обрали деякі пострадянські країни регіону) до активної підтримки спротиву України з боку демократичних країн. В руках України, без перебільшення, знаходиться доля Чорноморського регіону. У залежності від України сьогодні перебуває майбутнє Молдови та Грузії (або повернутись до встановлення тоталітарних режимів, підконтрольних росіянам, або успішно реалізувати проекти європейської та євроатлантичної інтеграції), Туреччини (у якої вперше за багато десятиліть з'явився реальний шанс стати регіональним лідером у Чорноморському регіоні), інших країн.

Політика безпеки країн Чорноморського регіону вибудовується із чітким усвідомленням того, що спричинені російською збройною агресією негативні наслідки будуть ще багато років впливати на регіональну та глобальну політику. Ці наслідки мають не лише економічний, військовий чи політичний вимір. Головне – російська агресія знищила довіру між різними країнами, яка так важко вибудовувалась після розпаду СРСР та закінчення Холодної війни.

Погодимося із авторами аналітичної записки Національного інституту стратегічних досліджень у тому, що саме пострадянських характер більшості країн Чорноморського регіону у сукупності із диктаторським російським режимом є головним чинником турбулентності. Як зазначає Б. Парахонський: «Проблеми регіону значною мірою обумовлені характерною для пострадянського світу конкуренцією різних цивілізаційних та світоглядних

систем цінностей – демократичних, якими керується Захід і більша частина світу, та авторитарно-репресивних, взятих на озброєння у РФ та які ще мають значну вагу у низці країн регіону. Провал євразійського проекту означає для РФ фактичну втрату статусу великої держави та підрив існуючого політичного режиму. Отже для Кремля стає вкрай важливо показати неефективність проекту європейського, для чого включається у дію весь арсенал засобів впливу від дипломатичних та політичних до підривних і воєнних. Інтеграція країн регіону у європейську спільноту, налагодження систем партнерства з технологічно розвиненими країнами Заходу, включно з розширенням євроатлантичного простору безпеки на країни регіону значно сприяє утворенню засад їх динамічного та поступального розвитку, органічного включення у глобалізований світовий порядок. Але на заваді цим процесам постають внутрішні суперечності розвитку, які вміло використовують певні зовнішні сили, не зацікавлені у стабільності регіону» [20].

Дійсно, політика Кремля є основною загрозою безпеки. Нові незалежні країни, такі як Молдова чи Грузія не можуть чинити ефективний спротив російській агресії. Це посилює напругу у регіоні. Війна проти України засвідчила, що саме спротив агресії з боку українців та підтримка США, НАТО та ЄС є запорукою безпеки у Чорноморському регіоні.

Чого прагне диктаторський російський режим? Знаходимо відповідь на це питання у Б. Парахонського: «Регіональні конфлікти, що існують на етнічному та міжконфесійному ґрунті, але також інспіровані зовні, не могли б набути загрозливих масштабів без постійної зовнішньої підтримки. Місцевий сепаратизм, який фактично стає знаряддям імперської політики РФ, перетворюється на один із провідних чинників формування нестабільності у регіоні. Іноземна окупація частин територій України, Грузії, Молдови, Азербайджану супроводжується вилученням цих зон з нормального економічного і політичного життя, а населення фактично стає відрізнаним від європейських і світових соціальних та економічних процесів. Придністров'я, Крим, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах в умовах іноземної

окупації перетворюються на закриті мілітаризовані зони з ухилом на обслуговування потреб збройних сил окупантів. Просування демократичних цінностей у політичне життя цих територій різко припинено. Навпаки, йде зворотній рух до формування елементів закритого суспільства і репресивної моделі його побудови» [20].

Тобто, країна-агресор поширює свій політичний устрій на весь регіон, відтворюючи тоталітарні практики часів СРСР та намагається втягнути у орбіту свого впливу якомога більше країн.

Слід відзначити, що Чорноморський регіон навіть у часи Холодної війни характеризувався досить високим рівнем безпеки. Цьому сприяв військовий паритет між СРСР та НАТО у цьому регіоні. Але російська широкомасштабна агресія змінила ситуацію та засвідчила прагнення країни-агресора до розширення власної сфери впливу. Для ефективного протистояння російській агресії необхідно переглянути та посилити основи національної безпеки України за декількома напрямками (блоками). Залишимо за дужками необхідність посилення армії та флоту задля перемоги. Адже, це є очевидним як для громадян України, так і для партнерів із США, ЄС та НАТО. Натомість, працюючи над перемогою, необхідно також розуміти подальші стратегічні кроки. По-перше, запорукою безпеки для України є стратегічна взаємодія та перспективна інтеграція із двома глобальними потугами – НАТО та ЄС. З цією метою необхідно продовжувати внутрішньополітичні реформи: демократія та ринкова економіка є умовою європейської та євроатлантичної інтеграції для України. Це передбачає розширення простору політичних свобод громадян, встановлення верховенства права, демонополізацію та деолігархізацію економіки. Особливо слід акцентувати на підвищенні соціальної та економічної ролі й політичної ваги середнього класу в Україні. Адже, саме середній клас є рушієм демократії та ринкової економіки. Погодимося із наступною думкою: «Середній клас – це репрезентант суспільного інтересу. Представники середнього класу мають право говорити від імені більшості суспільства. Цей висновок з'явився як результат історичного розвитку

сучасних європейських демократій. Саме тому класичне визначення демократії як режиму правління середнього класу є цілком виправданим. Але це визначення потребує суттєвого уточнення та доповнення в умовах розвитку капіталістичних відносин. Інакше голос середнього класу буде слабким, а майбутнє демократії – примарним» [36]. Також середній клас відіграє важливу роль у геополітиці, обираючи шлях європейської та євроатлантичної інтеграції, при цьому пам'ятаючи, що саме проти представників середнього класу була спрямована імперська та радянська колонізація. Акцентуймо увагу: «В Україні середній клас є основним колективним актором демократизації, який зазнавав важких випробувань, перетворюючись із зuboжілої радянської інтелігенції та напівкримінального бізнесу на клас підприємців, публічних інтелектуалів та службовців. Протягом тривалого часу середній клас зазнавав утисків, як від імперської так і від радянської влади, а колоніалізм повною мірою проявляв себе у пригнобленні та знищенні саме середнього класу у селах та містах України [34, с. 164].

По-друге, Україні потрібно визначити власне місце у економіці регіону. Передусім, йдеться про ефективне використання власного розташування – на перетині торгівельних шляхів та енергетичних потоків (нафтопроводів та газопроводів). Необхідно продовжувати розвиток транспорту, логістики; особливу увагу слід приділити основним транспортним коридорам, які проходять через Україну та розвитку портів «великої Одеси». Питання продовольчої безпеки й надалі буде залишатись «козирем» України. Також це передбачає інвестиції у розвиток туристичної сфери, спрощення візового режиму, впровадження європейських стандартів у інвестиціях та туризмі.

По-третє, безпекові виклики у Чорноморському регіоні не обмежуються російською війною проти України. Залишаються на порядку денному невизнані та/або анексовані внаслідок російських агресивних дій території, терористичні загрози, потоки нелегальних мігрантів, прикордонні конфлікти тощо. Україна має брати активну участь у подоланні цих загроз безпеки та вирішенні конфліктів.

Не можна недооцінювати наявність у країни-агресора ядерної зброї. Адже, саме ядерна зброя виступає стратегічним чинником світової політики. Як зазначає Л. Кормич, «Ядерна зброя в сучасному світі, на превеликий жаль, залишається важливим стратегічним та політичним чинником впливу. Країни, що мають ядерний статус, розглядаються як вагомí суб'єкти політики. Приналежність до «ядерного клубу» сама по собі створює гарантії невикористання військової сили проти його членів з боку інших суб'єктів міжнародних відносин. Зі зворотної сторони, саме наявність ядерних потенціалів в ряді ситуацій розцінюється окремими державами, які їх мають, в якості дозвільного інструменту для використання сили щодо інших учасників системи міжнародних відносин... на сьогодні Україна залишається єдиною країною у світі, яка реалізувала такий масштабний проект, повністю відмовившись від третього за потужністю ядерного потенціалу, який включав 176 міжконтинентальних балістичних ракет та 3000 тактичних. Були не лише вивезені всі стратегічні та тактичні ядерні ракети, а і знищені всі пускові установки. Позбавились навіть від залишків ядерних матеріалів, що могли бути використані при виробництві ядерних зарядів. Така відмова в односторонньому порядку була повністю виконана, що стало підставою для підписання в 1996 році Будапештського меморандуму між Україною, Російською Федерацією, Великою Британією і США про гарантії безпеки для України. Але це не стало фактором стримування від агресивних дій, починаючи з 2014 року, з боку РФ як одного з підписантів даної міжнародної угоди» [12, с. 193].

Одним із наслідків російської широкомасштабної збройної агресії є загострення питання ядерної безпеки. Для країни-агресора має бути визначено міру відповідальності за загрозу застосування ядерної зброї. Для міжнародної демократичної спільноти вкрай важливим повинно стати вирішення проблеми розповсюдження ядерної зброї та потенційного його використання у ході війни в Україні. Такі загрози постійно озвучують російські високопосадовці, зокрема – колишній президент Д. Медведєв. Так, за даними видання «Слово і

діло» динаміка погроз має чітку прив'язку до успіхів ЗСУ чи української дипломатії та виглядає наступним чином.

Наведемо цитату: «У березні 2022 року Медведєв тричі погрожував ядерною зброєю та прогнозував «великий ядерний вибух». У квітні була лише одна погроза, пов'язана з наміром Швеції та Фінляндії приєднатися до НАТО... Три ядерні погрози пролунали від Медведєва у травні минулого року (*йдеться про 2022 рік – В. Щ.*). У червні Медведєв 4 рази загрожував ядерною зброєю, у липні – 3 рази, у серпні – 3. Минулого вересня на тлі провалів російської армії на фронті та успішного контрнаступу ЗСУ у Харківській області Медведєв 6 разів погрожував ядерною зброєю. У жовтні Медведєв лише раз згадав про ядерну зброю, а у листопаді – 5 разів (знов сказалися невдачі на фронті та звільнення Україною Херсона)» [25].

Доводиться констатувати, що через безвідповідальну політику очільників країни-агресора навіть питання застосування ядерної зброю перетворилось на суб'єктивний чинник – виживання планети повною мірою залежить від декількох осіб.

Слід, безумовно погодитись із Л. Кормич у тому, що «...реальність застосування 195 ядерної зброї вважається практично неможливою, враховуючи усвідомлення прогнозованих катастрофічних наслідків для всіх сторін – учасників конфлікту. Та навряд чи ядерне стримування, тобто, існування потенційних масштабних загроз удару у відповідь, може розцінюватись як важіль балансу і миру в рамках системи міжнародних відносин. Адже багато в чому ми маємо покладатись на суто суб'єктивний фактор – усвідомлення і розуміння загроз контрдій. Та альтернативою стримуванню може стати як раз вивільнення, що можливо за умов жорстких авторитарних та тоталітарних режимів, які не зникли, а в ряді випадків і агресивних гібридних режимів. І з цієї точки зору планета може стати заручником власних ядерних потенціалів, коли немає реального паритету володіння ними і відсутні гарантії абсолютної неможливості несанкціонованого або випадкового їх використання внаслідок технологічних

збоїв. Залишається і вірогідність нанесення превентивного удару у випадку розробки та випробовування ядерної зброї потенційним супротивником – порушником норм міжнародного права. Тобто, існує ряд факторів, здатних спровокувати використання ядерної зброї свідомо чи ненавмисно. Тому ядерна зброя, що має безмежну руйнівну потужність і катастрофічні вторинні наслідки застосування, не повинна розглядатись ні в якості засобу ведення війни, ні як інструмент політичного стримування чи залякування потенційних супротивників та спосіб гарантування національної безпеки і захисту національних інтересів. Бо у окремих неядерних держав може виникати бажання також володіти цим видом зброї, що постійно стимулюватиме ядерне розповсюдження замість скорочень і заборон, необхідних для збереження миру» [12, с. 195].

Визначаючи фази реалізації політичного процесу професор Е. Мамонтова зазначає: «...політичний процес – це сукупна діяльність суб'єктів політики, що визначає розвиток і спосіб функціонування політичної системи суспільства. Для визначення характеру впливу політичного процесу на зміни в політичній владі використовують термін «режим протікання політичного процесу». Виділяють його три типи. При режимі функціонування політична взаємодія відбувається в рамках політичної системи, аполітичний процес обмежується характеристикою взаємовідносин громадян і політичних інститутів. При режимі розвитку на перебіг політичного процесу впливають в першу чергу не нормативно-ціннісна основа суспільства (яка є фундаментом політичної системи), а реальні політичні чинники, що народжуються на межі соціального і політичного. Це дозволяє підтримувати зворотний зв'язок, чітко формулювати цілі та завдання влади і адекватно відповідати на політичні виклики. Режим занепаду характеризується процесами розпаду політичної цілісності та делегітимізацією влади. Суб'єкти політики приречені реалізовувати свою владу в рамках режимів протікання політичного процесу. Характер і спосіб цієї реалізації визначається терміном «фаза реалізації політичного процесу». Виділяють такі фази реалізації політичного процесу: 1)

формування цілей і завдань; 2) конституювання політичних інститутів; 3) прийняття і виконання політичних рішень; 4) підтримка функціонування політичних інститутів та контроль за їх діяльністю» [16, с. 158].

Повною мірою це стосується політики безпеки країн Чорноморського регіону, кожна з яких діє відповідно до фаз реалізації безпекового процесу, а саме: формулює цілі і завдання зовнішньої та внутрішньої безпекової політики, створює відповідні інститути, ухвалює та реалізує політичні рішення у сфері безпеки та контролює діяльність політичних інститутів за допомогою громадянського суспільства та незалежних медіа.

У сучасних умовах у Чорноморському регіоні реалізується конфронтаційна модель. Усі без винятку країни Чорноморського регіону відчують загрози з боку російської диктатури. І не лише цього регіону. Йдеться про загрози для усього Балто-Чорноморського регіону, країни якого активно шукають протидію гібридним російським загрозам.

Зазначимо: «Оновлені стратегії та концепції безпеки країн Балто-Чорномор'я описують комплексність, різноманітність і багатовимірність проявів сучасних гібридних загроз – починаючи від операцій спецслужб, кібератак, широких інформаційних кампаній, розповсюдження дезінформації, використання конфліктного потенціалу в суспільстві, та закінчуючи економічним тиском і тероризмом. У цьому аспекті відводиться місце питанням розвитку новітніх технологій і функціонування кіберпростору як майданчика для можливостей здійснення атак на критично важливі об'єкти держав, а також згадується вразливість різних суспільних груп і громадськості загалом до гібридних впливів і операцій ззовні. При цьому підходи держав до оцінки гібридного характеру загроз включають їх раннє виявлення, прогнозування та протидію з урахуванням можливих вразливостей країн до таких проявів. І хоча питання застосування гібридних методів ведення війни не є новим явищем у міжнародних відносинах, для країн Балто-Чорноморського регіону відповідна тематика набуває особливого значення, зокрема через одночасне застосування широкого спектра таких методів із боку

Російської Федерації щодо фактично всіх країн, які нині входять у табір «ідеологічних» противників. Відповідна ситуація вже виступає мотивацією для держав Балто-Чорноморського регіону обмінюватися досвідом та напрацьовувати спільні механізми до протидії окресленим викликам і загрозам, які демонструють тенденцію до зростання у подальшому» [5, с. 97].

Агресивна російська політика реваншистського характеру, спрямована на реалізацію імперських амбіцій, відновлення тоталітарної держави у кордонах колишнього СРСР, поновлення контролю над Грузією, Молдовою та Україною, нібито у відповідь на розширення НАТО на Схід, має бути зупинена. Це означає, що країни НАТО шукають шляхи подолання російської загрози та завершення конфлікту на умовах, які б унеможливили подальше зростання військової потуги країни-агресора. Одним із рецептів щодо повоєнного устрою може стати позбавлення (примусове чи добровільне) країни-агресора статусу ядерної держави. Або, принаймні виведення країни-агресора зі складу Радбезу ООН. У будь-якому випадку, збереження російської бази військово-морського флоту у Криму не буде сприяти безпеці регіону та стане потенційним джерелом конфліктів та ескалації напруги у Чорноморському регіоні.

Як зазначає Б. Парахонський, «Посилення агресивної поведінки РФ викликає також і зворотній ефект – зростання відчуття небезпеки у країнах регіону і їх тяжіння до пошуків моделей взаємної підтримки та співпраці, до створення балансу російському домінуванню... Регіональна стабільність і безпека можлива лише за умов припинення російської агресії та ліквідації її наслідків. Будь-який інший варіант, наприклад, «замирення» на умовах «заморожування», фактичного визнання російської окупації, залишає простір для дестабілізації ситуації у гарячих точках і регіоні в цілому. Ключовою позицією, за якою стає можливим повернення до процесів формування системи регіональної безпеки і стабільності є деокупація території Криму та Донбасу та відновлення Україною контролю над усією лінією її кордонів. Реалізація цих завдань відкриватиме шлях і до розгортання схожих процесів

щодо окупованих територій у Молдові та на Південному Кавказі. Очевидно, що такий перебіг подій пов'язаний із значними зрушеннями у характері російського політичного режиму та посиленням міжнародного тиску з метою протидії російській агресії» [20].

Отже, політика безпеки у Чорноморському регіоні повною мірою залежить від успіху України та її союзників із демократичної коаліції щодо протидії широкомасштабній російській збройній агресії. Тільки перемога України відкриває шлях до миру та безпеки у регіоні. Дає шанс на урегулювання «заморожених» конфліктів, які були спричинені агресивною російською політикою. Зрештою, перемога України відкриває шлях до створення нового безпекового військово-політичного союзу у Балто-Чорноморському регіоні. Він отримав назву «Інтермаріум» (за аналогією із неоднозначною геополітичною концепцією Ю. Пілсудського), тобто «Міжмор'я».

Як зазначає О. Давимука «Балто-Чорноморський простір і його значення для системи регіональної безпеки неодноразово привертали увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, передусім у контексті перспектив реалізації геополітичних проектів, націлених на поглиблення багатосторонніх форматів співпраці між державами регіону. Зокрема, ідея створення Балто - Чорноморського союзу розвивалася з початку XX століття і модифікувалася відповідно до світових політичних умов. Її метою було створення протистояння експансії Росії та противаги сильним країнам Західної Європи. У сучасних умовах безпековий вимір співпраці держав Балто-Чорномор'я особливо актуалізувався після подій 2014 року... постала потреба переглянути сучасну роль і геостратегічне значення Балто-Чорноморського регіону загалом, адже ті процеси, які відбуваються нині в його межах, мають суттєвий вплив на європейську і євроатлантичну безпеку» [5, с. 94].

Чорноморський регіон має відгравати важливу роль у Балто-Чорноморському союзі та сприяти забезпеченню безпеки в усьому євроатлантичному регіоні. Окрім Чорноморського регіону у союзі мають бути

представлені країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія), Центральної Європи (передусім, країни так званої Вишеградської групи, можливо, за винятком Угорщини, керівництво якої відомо своєю проросійською позицією). Найбільш активно лобіює ідею створення нового союзу Республіка Польща, яка відчуває потенціал стати регіональним лідером завдяки утворенню «Інтермаріуму». Наголосимо, що в разі перемоги України до такого утворення може приєднатись і незалежна Республіка Білорусь, яка отримає історичний шанс вийти з тіні «старшого брата» – російського диктаторського режиму.

Погодимося із наступною думкою: «Нині в рамках саме цих складників між країнами регіону відбувається інтенсифікація співробітництва (передусім, у рамках багатосторонніх форматів – Ініціатива трьох морів, *Via Carpatia* тощо). Тим не менше співробітництво в безпековій площині поки не має чітко окреслених та інституційно оформлених перспектив. Для реалізації проекту інституалізації держав Балто-Чорноморського простору потрібні конструктивні принципи, які доведуть очевидність позитивних результатів взаємодії, передусім у політичній сфері та економіці. Нині країни Балто-Чорномор'я представлені здебільшого державами колишнього соцтабору (Балтія, члени Вишеградської групи, Україна, Молдова, Грузія, Білорусь), на які РФ намагається здійснювати прямий або опосередкований вплив. Одночасно з цим більшість країн регіону або вже увійшли до європейських структур (у тому числі безпекових), або знаходяться на шляху до нього (вибрали шлях на європейську інтеграцію). Крім того, територія Балто-Чорномор'я представляє собою східний фланг НАТО, присутність якого в цьому просторі, очевидно, зростатиме з огляду на підвищену увагу Альянсу до безпекових викликів і загроз на кордонах – як на материковій частині, так і у водному просторі» [5, с. 96].

Створення союзу «Інтермаріум» дозволить регіону, який завжди був полем битви між західною цивілізацією та східними тираніями, посісти власне місце у структурі регіональної та глобальної безпеки. У рамках цього союзу

Україна також може посилити свою суб'єктність у Чорноморському регіоні, стати регіональним лідером.

Слід повністю погодитись із тим, що «Якщо раніше регіон виступав здебільшого об'єктом впливу великих держав, нині держави Балто-Чорномор'я знаходяться в позиції підвищеної суб'єктності на регіональній арені гравців. У рамках членства в ЄС відповідні країни представляють собою держави «Нової Європи», серед яких знаходяться претенденти з амбіціями на регіональне лідерство. У рамках НАТО держави Балто-Чорноморського простору (як союзники, так і партнери – зокрема, Польща, Румунія, Україна і Грузія) отримують підвищену увагу в контексті збільшення військової присутності на своїх теренах і активізації співробітництва зі Сполученими Штатами, Великою Британією і Канадою в безпековій площині» [5, с. 96].

Водночас, до переваг створення такого безпекового союзу слід віднести наступне:

- активізацію економічних відносин як між країнами-членами союзу, так і з країнами «старої Європи» та Туреччиною. Це стане суттєвим чинником покращення економічної конкурентоспроможності, енергетичної незалежності та продовольчої безпеки не лише у Чорноморському регіоні, а й на глобальному рівні;
- пришвидшення процесів європейської та євроатлантичної інтеграції для таких країн Чорноморського регіону, як Молдова, Україна, Грузія. Адже, центральноєвропейські (Польща, Чехія, Словаччина) та східноєвропейські (Болгарія, Румунія) члени ЄС та НАТО будуть сприяти демократизації, верховенству права та економічним реформам в Україні, Молдові та Грузії;
- вихід пострадянських країн Чорноморського регіону з-під російського впливу створить умови для вирішення старих «заморожених» конфліктів, які навмисно та штучно створила російська сторона у Чорноморському регіоні та для потенційної демократизації Білорусі, перед громадянами якої відкриваються перспективи не лише позбутись

диктаторського пострадянського режиму, а й політичної та економічної інтеграції із розвиненими європейськими країнами;

- посилення на глобальному рівні ліберальної демократичної міжнародної спільноти у її протистоянні із новою віссю авторитарних режимів (Китай, Північна Корея, Росія, Іран).

РОЗДІЛ III

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: НА СТОРОЖІ БЕЗПЕКИ

Безпека у Чорноморському регіоні на сучасному етапі повною мірою залежить від перемоги України, яка протистоїть широкомасштабній російській збройній агресії. Країна-агресор випробовує міцність усіх міжнародних безпекових інституцій та ставить під сумнів дієвість норм міжнародного права, кидаючи виклик не лише незалежності та демократичному вибору України, а усій демократичній спільноті – від США та НАТО [37-57] до Великої Британії та ЄС.

Саме завдяки Україні, спротиву українського суспільства, яке консолідувалось навколо демократичних цінностей та захисту від російської широкомасштабної агресії, є шанс подолання кризи європейської моделі безпеки, зміцнення оборонного потенціалу демократичних країн та підвищення ролі НАТО у Чорноморському регіоні.

Як зазначав ще у 2014 році Б. Параконський «Міжнародне безпекове середовище нині опинилося у стані глибокої кризи, яку оцінюють як наймасштабнішу з часів розпаду «холодної війни». Експерти та політики заговорили про загрозу глобального конфлікту, осередком якого можуть стати події у Східній Європі. В умовах постбіполярного світу економічна стабільність і процвітання країн Європейської спільноти були забезпечені наявною системою міжнародної безпеки. Унаслідок російської агресії проти України, окупації Криму... система європейської і глобальної безпеки виявилася багато в чому безпорадною та неефективною, що поставило під сумнів можливості подальшого сталого розвитку на континенті. При цьому Україна опинилася на зламі глобальної системи безпеки, у найбільш гарячій точці зіткнення інтересів глобальних гравців» [19, с. 3].

Глобалізація, як виявилось, має не лише позитивні наслідки для світової спільноти. Внаслідок глобалізації посилились процеси інтеграції

авторитарних режимів (зокрема, й російського режиму) до загальносвітових економічних, соціокультурних, політичних, енергетичних та інформаційних процесів. Розвинені зв'язки вибудовувались і між демократичними країнами. Закономірність розвитку будь-якої країни обумовлена ступенем інтеграції до світових економічних процесів, інформаційного поля, впливом на глобальну громадську думку тощо. І коли російська агресія кинула виклик регіональній безпеці, то це спричинило одразу багато наслідків на глобальному рівні, які ще й досі не подолані. Наприклад, глобалізація створила у диктаторських режимах нові можливості для обходу фінансових та енергетичних санкцій, адже споживачі російських енергоносіїв – нафти та газу – знайшлися у різних куточках світу, а інтегрована банківська система дозволяє країні-агресору уникати гіперінфляції та колапсу національної банківської мережі. Водночас, наслідки російської агресії стають справді непередбачуваними.

Погодимося із наступною думкою: «Специфіка нинішньої безпекової кризи значною мірою полягає в тому, що вона розгортається в умовах глобалізації, тобто кардинального підвищення ступеня взаємної залежності суб'єктів міжнародної політики. Це вимагає підвищення рівня міжнародної відповідальності від учасників системи міжнародних відносин. Найважливішим пріоритетом національного поступу є залучення країни до процесу світового цивілізаційного та економічного розвитку. У сучасному світі домінує жорстка закономірність: жодна країна не може досягти істотного зростання добробуту населення без інтенсивного входження до світової політичної та економічної системи. Разом з тим глобалізація вносить свої зміни до сфери національної та міжнародної безпеки, до визначення засобів протидії сучасним загрозам. У глобалізованому суспільстві негативні наслідки глобалізації значно більше уражають країну, яка залишається на узбіччі простору розвинених країн світу. В умовах глобалізації Україна, прагнучи здобути в перспективі статус впливового суб'єкта міжнародних відносин, має шанс використати переваги глобалізації для власного розвитку, тоді як залишаючись об'єктом дії зовнішніх сил отримає здебільшого її негативні

наслідки... Нагальною потребою стає створення більш гнучких систем безпекової взаємодії, здатних швидко й ефективно реагувати на нові виклики. Під впливом процесу глобалізації у сучасному світовому розвитку відбуваються динамічні, часом радикальні зміни, які потребують нових підходів та істотного переосмислення. Ліквідація біполярності часів «холодної війни» не відмінняє конкуренції доктрин і стратегій, боротьби за домінування способів інтерпретації та розуміння сучасності, не заперечує можливість для націй та держав конструювати власні порядки реальності...» [19, с. 3-4].

Саме тому політика України у Чорноморському регіоні має включати ефективне протистояння російській збройній агресії, а також – потужні кроки щодо подальшої інтеграції до глобальної світової системи (економічної, військової, політичної, соціокультурної тощо). Українська незалежність після 2022 року полягає не лише у розбудові власної держави та підвищення інституційної взаємодії між президентом, парламентом та урядом, а й у відстоюванні власного права на геополітичний вибір. Щодо внутрішньополітичного консенсусу, то українське суспільство свій вибір зробило – це європейська та євроатлантична інтеграція, яка закріплена у конституції України. Але у сучасних умовах Україна має довести всьому світу своє право на суб'єктність, відстояти саме цей вибір в умовах війни із російськими загарбниками. Загрози безпеці у Чорноморському регіоні посилюються через загальну невизначеність результатів протистояння між двома геополітичними потугами – авторитарними диктатурами на кшталт російської автократії та КНДР й демократичним світом (НАТО та ЄС). Слід наголосити на тому, що регіональна безпека залежить від глобальних факторів.

На підтвердження цього наведемо цитату: «Сучасний світ виявився неспроможним подолати істотні суперечності свого існування. Процеси, пов'язані із закінченням «холодної війни», сприяли формуванню нових викликів у системі міжнародної безпеки. Такі країни, як США, намагаються дотримуватися стратегії лідерства, формуючи власну модель управління

процесами світового розвитку. Певні амбіції щодо посилення власних впливів у глобальному вимірі має Китай. Зрозуміло, що навряд чи відмовлятиметься від імперської традиції і Російська Федерація. Загострюється конкуренція між РФ та ЄС за впливи на пострадянському просторі. Боротьба між двома взаємовиключними інтеграційними проектами, що пропонують Україні, підвищує тиск на неї обох сторін. При цьому непослідовність та невизначеність східної політики ЄС створює додаткові виклики для України й регіону загалом. Сучасне бачення світового порядку та характеру міжнародних відносин ґрунтується на тому, що світовий геополітичний простір поділено не стільки між великими державами із сферами їх впливу, скільки внутрішніми лініями напруженості між зоною стабільності, де панує закон і міжнародне право та пріоритетними є права людини, і сферою невизначеності, якій властиві зневага до закону, численні локальні конфлікти, гіпертрофія кримінальних сил тощо – усе те, що становить загрозу безпеці, стабільності та розвитку людської цивілізації... Орієнтуючись на європейську модель розвитку, Україна позиціонує себе як європейську державу, спроможну зробити вагомий внесок у розбудову європейської економічної, політичної та безпекової систем» [19, с. 5].

Саме Чорноморський регіон став стратегічним перехрестям цивілізаційного протистояння між демократичним світом та диктатурами. У цьому протистоянні, яке набуло форм широкомасштабного військового конфлікту після російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, особлива роль належить безпековим структурам демократичних країн на чолі із США. Йдеться, передусім про НАТО. Вперше після завершення холодної війни НАТО має довести своє лідерство щодо захисту демократичного ладу у Чорноморському регіоні.

Як зазначає болгарський політолог П. Атанасов, констатуючи включеність Чорноморського регіону до сфери безпекової відповідальності НАТО, «Чорноморський регіон має надзвичайно важливе значення для Європи, будучи великим і стратегічним перехрестям східно-західного і

північно-південного коридорів. Багато експертів вважає, що той, хто контролює або домінує в Чорному морі, легко може поширити свій вплив на європейський континент, передусім на Балкани і Центральну Європу, але також і на Східне Середземномор'я, Південний Кавказ і північну частину Близького Сходу... У цьому регіоні розташовані три країни - члени НАТО (Болгарія, Румунія і Туреччина) і низка країн-партнерів НАТО, тому будь-яка нестабільність або ворожнеча в цьому регіоні безпосередньо впливає на Альянс. Дії Росії були у центрі уваги Варшавського саміту НАТО в липні 2016 року, коли лідери Альянсу чітко заявили, що «нещодавні дії і політика Росії послаблюють стабільність і безпеку, посилюють невизначеність і змінюють середовище безпеки»... Поряд із застосуванням звичайної військової сили Росія застосовує в цьому регіоні асиметричні засоби війни, спрямовані на створення проблем і перешкоджання здійсненню суверенних рішень країн щодо процесів демократизації і євроатлантичної інтеграції» [1].

На особливу увагу заслуговує визначення напрямків російського впливу на дестабілізацію у Чорноморському регіоні та глибокий аналіз з боку НАТО засобів протидії цьому. Зокрема, йдеться не лише про збройне вторгнення та розгортання балістичних ракет чи модернізацію російського чорноморського флоту, а й про інформаційну пропагандистську кампанію.

Не можна недооцінювати вплив інформаційних маніпуляцій, які спрямовані на послаблення спротиву російській військовій агресії. Е. Мамонтова, наголошуючи на важливості інформаційної складової політики у цілому та безпеки, зокрема, зазначає: «Відома теза «хто володіє інформацією, той володіє світом» сьогодні набуває найважливіше значення - інформація стає не тільки технологічною основою комунікації, а й субстратом суспільних відносин, у тому числі і в політиці. І це не викликає сумнівів. Адже політика, як і будь-яка сфера людської діяльності, споконвічно містить у собі комунікаційне начало, що виявляється в конкретно-історичних формах взаємодії, в «спілкуванні» різних суб'єктів політики - індивідів, соціальних груп та інститутів, які виражають їхні інтереси з приводу встановлення,

функціонування та зміни влади в суспільстві. Виходячи з того, що сутнісною стороною феномена влади є відносини панування (керівництва) – підпорядкування, владу та її здійснення можна розглядати як комунікаційний процес, який передбачає інформаційну взаємодію «керуючих» і «керованих», точніше, інформаційний обмін, зворотний зв'язок між ними. Таким чином, політика здійснюється передусім в інформаційному просторі» [15, с. 11].

Саме тому дуже важливою складовою безпеки у Чорноморському регіоні є вчасне та ефективне реагування на інформаційні маніпуляції та російські провокації, які використовують відкритість демократичних політичних режимів у власних цілях.

Якраз цьому напрямку приділяється особлива увага з боку НАТО.

Відзначимо: «Низка країн - членів НАТО і неурядових організацій відверто і вголос інформують про зловмисну діяльність Росії, спрямовану на руйнування демократичних інститутів через використання певних рис відкритих економік і суспільств. У численних звітах описані інструменти і підходи, якими Росія для цього користується. Серед найбільш видимої діяльності – активна пропагандистська кампанія, спрямована на створення нових або розпалювання старих історичних проблем, які поставили б перешкоди на шляху регіональної співпраці, водночас підриваючи довіру до євроатлантичних інституцій – як НАТО, так і Європейського союзу. В результаті, весь регіон, і кожна країна окремо, ослаблюються, стають менш відкритими для інтеграції і небезпечно вразливими для підривної діяльності. Поширеним інструментом, який регулярно використовується, є поширення фейкових новин і теорій змови, багато з яких вказують на приховані плани Заходу. Ще частіше метою є розпалювання антиурядових настроїв, включно з прямою підтримкою політичних партій, налаштованих проти НАТО і ЄС, підсиленням євроскептицизму загалом. Остання тенденція полягає в зусиллях поляризувати суспільства, які вже демонструють ознаки розколу з питань імміграції або ліберально-демократичних цінностей» [1].

Україна також дуже активно діє у цьому напрямку. Адже без якісної інформаційної політики, спрямованої на протидію неоголошеній російській інформаційній війні, годі сподіватись на перемогу у воєнному протистоянні. Тоталітарні режими мають певну перевагу над демократіями у плануванні та реалізації централізованих та узгоджених інформаційних атак. У той час, як у демократичних країнах існує плюралізм думок та свобода вибору, автократії монополізують медіа та використовують їх у власних цілях.

Ще одним важливим напрямком, де Україна переконливо демократизує своє лідерство є транспортна безпека. Як зазначає П. Атанасов: «Тисячоліттями Чорноморський регіон є перехрестям шляхів між Європою і Близьким Сходом, зі Східних Балкан на Південний Кавказ. Безпека цих транспортних маршрутів має вирішальне значення для торгівлі і процвітання в цьому регіоні і поза його межами. В світлі цього, поточна нестабільність душить економічний розвиток і потенціал регіону, який міг би розвиватись за допомогою морської торгівлі і більшої економічної інтеграції. У НАТО неодноразово пояснювали, що Альянс не має намірів розгорнути свої війська на сході або південному сході Європи. Проте незаконна анексія Криму Росією спровокувала Альянс на виконання свого основного завдання – колективної оборони – і забезпечення її надійності. Здійснюються кроки з посилення присутності НАТО в Чорноморському регіоні, які мають характер оборонної і пропорційної відповіді на застосування Росією військової сили проти своїх сусідів по Чорному морю... Чорноморський регіон – це південно-східний фланг Альянсу. В світлі ситуації в регіоні і викликів його безпеці НАТО зміцнює свою оборону і можливості стримування спеціальними заходами з посилення передової присутності. Це мирна демонстрація рішучої готовності НАТО забезпечити дієве стримування і надійну колективну оборону» [1].

У відповідь на російську широкомасштабну збройну агресію НАТО активізувало допомогу Україні та співпрацю з Молдовою та Грузією. Це стосується не лише специфічної допомоги у військовій сфері (пакети допомоги та прагнення лідерства у контактній групі «Рамштайн»), а і таких

напрямків, як інформаційна, транспортна безпека та кібербезпека. В якості конкретних прикладів такої співпраці слід навести наступну цитату: «Наприклад, за допомогою проекту регіональної безпеки польотів Україна зможе значно покращити свою здатність діяти у разі інцидентів з повітряною безпекою. Інші проекти спрямовані на посилення спроможності України в галузі захищеного командування і управління та ознайомлення із ситуацією. НАТО також допомагає розвивати Військово-морську академію України, яка перебазувалась до Одеси після незаконної анексії Криму Росією. Грузія – один з партнерів НАТО з посиленими можливостями, що забезпечує активну політичну і практичну взаємодію. Більше того, Істотний пакет співробітництва НАТО-Грузія в галузі розбудови обороноспроможності, започаткований на саміті НАТО в Уельсі в 2014 році, змінюється відповідно до негативних подій в галузі безпеки Чорноморського регіону. Цей Пакет передбачає підтримку за 13 напрямками для усіх трьох родів військ. До нього входять рекомендації і зв'язки стратегічного рівня, розбудова обороноспроможності і тренування, а також багатонаціональні навчання. Взаємодія з Молдовою також активізувалась у відповідь на прохання уряду підтримати розбудову і реформування оборонних інституцій. Пакет з розбудови обороноспроможності був схвалений на саміті в Уельсі, а наприкінці 2017 року в Кишиневі відкрився Офіс зв'язку НАТО» [1].

Натомість, лише від результату протистояння України вторгненню з боку російського агресора залежить подальша доля Чорноморського регіону. У разі перемоги України та її союзників з НАТО, ЄС та інших демократичних країн відкриваються нові перспективи не лише для забезпечення безпеки Чорноморського регіону, а й для потужного демократичного розвитку пострадянських країн – України, Молдови, Грузії.

Таким чином, саме Україна здатна забезпечити руйнування планів країни-агресора з перетворення Чорноморського регіону на постіне джерело нестабільності та хаосу у міжнародних відносинах, загрози застосування ядерної зброї, утворення нових «заморожених» та «гарячих» конфліктів.

Погодимось із турецьким експертом Е. Ішджаном: «Що стосується України, то... у регіоні Чорного моря Україна є важливим актором з величезним потенціалом. Її активна участь у всіх цих структурах зробить внесок у консолідацію відносин між Чорноморським регіоном і ширшим Євроатлантичним регіоном. А це у свою чергу забезпечить Україні основу, щоб зробити інформований вибір щодо інтеграції в глобальну архітектуру безпеки. Консолідація демократичної зрілості в Україні точно буде сприяти зміцненню миру, а також процвітанню як України, так і цього регіону та ширшого Євроатлантичного регіону» [9].

Завершити дану роботу хотілось би цитатою Б. Парахонського, який ще у 2014 році окреслив основні виклики перед політикою безпеки Чорноморського регіону: від квалітету європейських структур до російської агресії, здатної зруйнувати весь світовий порядок.

Він зазначив: ««Через загострення загальної ситуації у світі сучасна система європейської безпеки є у стані випробування. Специфіка безпекового середовища в Європі донедавна полягала в тім, що загрозу виникнення тут повномасштабного воєнного конфлікту оцінювали як низьку, натомість сукупний ефект від дії новітніх загроз міг би мати для континенту руйнівні наслідки. Міркування національного прагматизму дедалі частіше переважають у підходах до вирішення спільних проблем. Зростає небезпека міждержавних збройних конфліктів та їх неконтрольованого розвитку, поширюються односторонні нелегітимні з погляду міжнародного права дії, які істотно підривають стабільність. При цьому існуючі механізми підтримки безпеки з очевидністю не справляються з такими викликами, навіть на рівні правового оцінювання та регулювання. Водночас на сьогодні жодна європейська країна неспроможна самостійно вирішувати стратегічні проблеми безпеки. ЄС доводиться вибудовувати нову концепцію відносин зі своїм оточенням, що особливо стосується його східних сусідів, насамперед України» [19, с. 9].

ВИСНОВКИ

Реалізація мети та виконання поставлених завдань магістерського дослідження уможливили формулювання наступних висновків.

У магістерській роботі визначено сучасний стан та перспективи розвитку регіональної безпеки на прикладі Чорноморського регіону. Розкрито сутність регіональної безпеки у контексті глобальних викликів, у контексті історичного інституціоналізму визначено основні історичні фактори формування системи безпеки у Чорноморському регіоні, окреслено сучасні виклики безпеки на глобальному та регіональному рівнях. Концептуалізовано політику безпеки країн чорноморського регіону, обґрунтовано необхідність забезпечення підтримки НАТО та ЄС щодо перемоги України у протистоянні російській агресії, а перспективи безпеки у Чорноморському регіоні пов'язані із реалізацією концепції «Інтермаріум» (міжмор'я), яка б об'єднала демократичні країни Чорноморського регіону, Центральної Європи та Балтії.

Розкрито сутність взаємодії України та НАТО у процесі захисту Чорноморського регіону від російської збройної агресії, визначено Україну як регіонального лідера щодо безпекових питань. Проаналізовано нові виклики у процесі формування системи безпеки у Чорноморському регіоні.

Сучасний стан регіональної безпеки у Чорноморському регіоні характеризується новими викликами та загрозами, які обумовлені російською широкомасштабною агресією проти України та напряду пов'язані із нею. Задля пошуку адекватних відповідей на ці загрози, необхідно було звернутись до історичного контексту (джерел) та теоретичного виміру регіональної безпеки. Необхідно перезавантажити усю систему глобальної безпеки, посиливши роль ООН та виключивши країну-агресора зі складу Ради безпеки. Визначено класичні роботи, які присвячені міжнародній безпеці таких авторів, як З. Бжезинський, Г. Кісінджер, В. Горбулін, Ф. Фукуяма, ін. До джерел теорії міжнародних відносин у її безпековому вимірі віднесено твори

Фуکیدіда, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, Д. Г'юма, І. Канта, К. Маркса, К. фон Клаузевіца, ін.

Виокремлено парадигму «людської безпеки», теорію кооперативної безпеки та теорію демократичного миру як складові теоретичного обґрунтування регіональної безпеки. Визначено підходи до визначення сутності регіональної безпеки: 1) з точки зору сфер (блоків), або просторів безпеки (військова безпека, безпека у економічній, гуманітарній, соціальній та політичній сферах); 2) рівні безпеки (національний, регіональний та глобальний).

До основних проблемних блоків міжнародної безпеки віднесено: 1) глобальна (геополітична) безпека; 2) регіональна безпека (у тому числі безпека Чорноморського регіону); 3) локальна безпека (кожної країни, яка входить до відповідного регіону); 4) індивідуальна безпека.

Серед сучасних впливових теорій регіональної безпеки виокремлено на таких теоріях, як: ідеалізм, реалізм, функціоналізм та неофункціоналізм, інституціоналізм та неоінституціоналізм (зокрема, історичний, соціологічний, дискурсивний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору), теорія «співтовариства безпеки» (К. Дойч), теорія «безпеки для всіх» (У. Пальме), теорія глобальної безпеки тощо.

Нагłos зроблено на необхідності пошуку нових теорій, які здатні дати не лише теоретичну оцінку та обґрунтування і пояснення процесів, які руйнують усталену систему міжнародної та регіональної безпеки, а й запропонувати дієву та ефективну модель прикладного конструювання системи безпеки у сучасних умовах.

Визначено фази реалізації безпекового процесу, а саме: формулювання цілей і завдань зовнішньої та внутрішньої безпекової політики, створення відповідних безпекових державних та недержавних інститутів, ухвалення та реалізація політичних та правових рішень у сфері безпеки та контроль за діяльністю інститутів публічної влади за допомогою громадянського суспільства та незалежних медіа.

У сучасних умовах у Чорноморському регіоні реалізується конфронтаційна модель. Усі без винятку країни Чорноморського регіону відчують загрози з боку російської диктатури, яка прямо погрожує ядерною зброєю. І не лише країнам цього регіону. Йдеться про загрози для усього Балто-Чорноморського регіону, країни якого активно шукають протидію російським загрозам.

Визначено, що безпека у Чорноморському регіоні на сучасному етапі повною мірою залежить від перемоги України, яка протистоїть широкомасштабній російській збройній агресії. Країна-агресор випробовує міцність усіх міжнародних безпекових інституцій та ставить під сумнів дієвість норм міжнародного права, кидаючи виклик не лише незалежності та демократичному вибору України, а усій демократичній спільноті та її інституціям.

Саме завдяки активному спротиву українського суспільства, яке консолідувалось навколо демократичних цінностей та захисту Європи від російської широкомасштабної агресії, є шанс подолання кризи європейської моделі безпеки, зміцнення оборонного потенціалу демократичних країн та підвищення ролі НАТО у Чорноморському регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаносов П. Чорноморський регіон: стратегічне перехрестя. *NATO REVIEW*. 25 травня 2018. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2018/05/25/chornomors-kij-regon-strategchne-perehrestya/index.html>
2. Безсмерний Р. Балто-чорноморський союз: перспективи для України. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. № 4. С. 8–15. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.4.2019.177614>
3. Горбулін В. Криза довіри: у пошуках нового фундаменту стійких альянсів. *Дзеркало тижня*. 19 березня 2018 р. URL: https://zn.ua/ukr/internal/kriza-doviri-u-poshukah-novogo-fundamentu-stiykihalyansiv-272302_.html
4. Давидова В. Чорноморський регіон: проблеми та перспективи регіональної інтеграції. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Випуск 44. С. 288-296.
5. Давимука О. О. Стратегічна оцінка сучасних загроз безпеці державами Балто-Чорноморського регіону. *Науковий журнал «Політикус»*. 2021. Випуск 2. С. 93–99.
6. Демчишак Р. Б. Корекція українсько-турецьких відносин у контексті зовнішньополітичного курсу президента Туреччини Реджепа Ердогана. *Науковий журнал «Політикус»*. 2019. Випуск 1. С.82–87.
7. Дмитро Кулеба: Україна створила 3 нові альянси у Балто-Чорноморському регіоні задля зміцнення безпеки. *Міністерство закордонних справ*. 5 липня 2021 року. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-stvorila-3-novi-alyansi-u-balto-chornomorskomu-regioni-zadlya-zmicnennya-bezpeki>
8. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.

9. Ердоган І. Чорноморський регіон і місце в ньому України. *День*. 2007. № 98. URL: <https://day.kyiv.ua/article/svitovi-dyskusiyi/chornomorskyv-rehion-i-mistse-v-nomu-ukrayiny>
10. Коломієць О. В. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 36 с.
11. Конституції України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Кормич Л. І. Ядерна зброя як стратегічний чинник світової політики. *Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова*. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 193–196.
13. Корома Н. Політико-географічні фактори формування стикових геополітичних регіонів (приклад Балто-Чорноморського регіону). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2012. № 60. С. 53–57.
14. Кривель В. А., Волківський М. А. Регіональна безпека в Чорноморському регіоні: нормативно-правова база та характер міждержавних зв'язків. *Development trends in social science in the era of digitalization. Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2023. С. 112-135. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/304/8438/17616-1?inline=1>
15. Мамонтова Е. В. Комунікативне супроводження політикоуправлінської діяльності в умовах інформаційного суспільства. Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри : матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 28 верес. 2018 р.) [Електронний ресурс] / НУ «ОЮА». Одеса, 2018. С. 10–14.
16. Мамонтова Е. В., Пелевін Є. Ю. Фази реалізації політичного процесу: від теорії до практики. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни*

та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С.157-160.

17. Ніколаєнко Н., Макаренко Л. Міжнародні відносини та політичні процеси в країнах Чорноморського регіону в контексті російсько-української війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 2 (13). С. 6-15. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-02-5-16>

18. Панчук Р. М. Транскордонне співробітництво України з Балто-Чорноморськими сусідами у форматі євро регіонів. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. № 3. С.130-138.

19. Парахонський Б. О., Яворська. Г. М Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: : аналіт доп. / заг. ред К. А. Кононенка. Київ : НІСД, 2014. Вип. 6. Сер. «Національна безпека». 48 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-01/Reznikova_bezpeka-0f5c2.pdf

20. Парахонський Б.О. Чорноморський регіон: виклики та загрози регіональній безпеці: Аналітична записка. *Національний інститут соціальних досліджень. Серія «Міжнародні відносини»* № 5. 21.12.2015. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/chornomorskiy-region-vikliki-ta-zagrozi-regionalniy-bezpeci>

21. Пода Т. Постмодерне розуміння міжнародних відносин. Дні науки філософ. факультету 2013. Міжн. наук. конф. 16-17 квітня 2013 року, тези доп. [Ч. 7.](#) Київ, 2013. С. 179-181.

22. Посилити роль США і НАТО в Чорноморському регіоні: Які ініціативи пропонують американські сенатори. *Центр транспортних стратегій*. 10 квітня 2023. URL: https://cfts.org.ua/articles/posiliti_rol_ssha_i_nato_v_chornomorskomu_regioni_ya_ki_initsiativi_proponuyut_amerikanski_senatori_1961

23. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 № 1861-IV. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
24. Проблеми Криму в контексті регіональної безпеки. *Національна безпека і оборона*. 2011. № 4-5. С. 2- 59.
25. Скільки разів на місяць Медведєв погрожує ядерною зброєю – дослідження. *Слово і Діло*. 5 липня 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/05/infografika/suspilstvo/skilky-raziv-misyacz-medvedyev-pohrozhuye-yadernoyu-zbroyeyu-doslidzhennya>
26. Склад Ради національної безпеки і оборони України. *Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Sklad-Rady-natsionalnoi-bezpeky-i-oborony-Ukrainy.html>.
27. Турів М. Концепція Міжмор'я в країнах Центрально-Східної Європи. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2018. Випуск 12. С. 332–339.
28. Устименко Б. М. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. № 3. С. 110-117.
29. Хевцуріані А., Парджані А. Геополітичне значення Чорноморського регіону в глобальній політиці. *Політичне життя*. 2022. № 3. С. 133-139.
30. Черник П. Шумка А. Чорноморський регіон як зона стратегічного домінування. *Вісник Львівського університету. Сер. : Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 31. С. 118-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_31_16.
31. Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, стратегії майбутнього / За заг. ред. О.І. Брусіловської, В.А. Дубовика, І.М. Ковалю. Одеса, 2020. 176 с.
32. Шамраєва В. М. Основні теоретичні підходи до дослідження еволюції концепту міжнародна безпека. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія:*

Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм. 2018. Вип. 8. С. 88-94.

33. Шелест Г. Перспективи посилення НАТО в Чорноморському регіоні чи є Чорноморський регіон регіоном його відповідальності чи лише прикордонним (сусіднім) регіоном? *Українська призма*. 15 жовтня 2021. URL: <http://prismua.org/nato6/>

34. Яковлев Д. Європейський вибір середнього класу в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С.163-165.

35. Adriatic – Baltic – Black Sea. Visions of Cooperation – summary of the project. *Economic forum*. URL: <http://www.forum-ekonomiczne.pl/adriatyk-baltykморзе-чzarне-wizje-wspolpracy/?lang=en>

36. Acikmese S. A., Triantaphyllou D. The Black Sea Region: The Neighbourhood too Close to, yet still Far from the European Union. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2014. Vol. 16. Iss. 3. P. 279-285.

37. Angelescu I. New Eastern Perspectives? A Critical Analysis of Romania's Relations with Moldova, Ukraine and the Black Sea Region. *Perspectives*, 2011. Vol. 19. No. 2. P. 123-142.

38. Asmus R. D., Jackson B. P. The Black Sea and the Frontiers of Freedom. *Hoover Institution*. URL: <https://www.hoover.org/research/black-sea-and-frontiers-freedom>

39. Black sea countries complete preparations for implementation of Black Sea Ring project. *World Highways*. URL: <https://www.worldhighways.com/wh10/wh8/feature/black-sea-countries-complete-preparations-implementation-black-sea-ring-project>

40. Black Sea Synergy: review of a regional cooperation initiative – period 2015-2018. (SWD (2019) 100 final). Brussels: *European External Action Service*. URL:

https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2019_100_joint_staff_working_paper_en_v3_p1_1013788-1.pdf

41. Boosting NATO's Presence in the East and Southeast (2019, January 21). *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm

42. Celac S., Dibenedetto A. G., Purcăruș, A. Militarization of the Black Sea and Eastern Mediterranean theatres A new challenge to NATO. *Policy Paper*. URL: <https://www.cesi-italia.org/contents/Analisi/Militarization%20of%20the%20Black%20Sea.pdf>

43. Coppieters B. An EU Special Representative to a New Periphery. The South Caucasus: a Challenge for EU. *Chaillot Papers*. 2002. No. 65. P. 159-170.

44. Council Conclusions on the EU's engagement to the Black Sea regional cooperation. Brussels: *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/39779/st10219-en19.pdf>

45. Laeken Declaration on the Future of the European Union. (2002). In *From Niceto Laeken. European Defence: Core Documents. Chaillot Papers*. Vol. 51. II. P. 112-119.

46. London Summit Declaration (2019). *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm

47. Los Fayos de F. G. The EU's Black Sea policy: Where do we stand? Policy Briefing. European Parliament. Policy Department. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491519/EXPO-AFET_SP\(2013\)491519_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491519/EXPO-AFET_SP(2013)491519_EN.pdf)

48. MEPs speak out in favour of more regional cooperation in the Black Sea region and the South Caucasus. *European Parliament Press release*. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=IM-PRESS&reference=20080115IPR18588&format=XML&language=EN>

49. Mureșan L., Georgescu A. A Romanian Perspective on the Three Seas Initiative. *The Market for Ideas*. URL: <http://www.themarketforideas.com/a-romanian-perspective-on-the-three-seas-initiative-a314/>

50. Preventing Romania's isolation. *CEPA's Online Journal*.
URL: <http://cepa.org/europes-edge/preventing-romanias-isolation>
51. Priorities of the Romanian Chairmanship-in-Office.
BSEC. URL: <http://www.bsec-organization.org/chair-manship>
52. Report on the strategic military situation in the Black Sea Basin following the illegal annexation of Crimea by Russia. 2015/2036 (INI). Brussels: European Parliament Committee on Foreign Affairs. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2015-0171_EN.pdf
53. Schockenhoff A. The Need for an EU Black Sea Policy. *Working Paper*. 2007. URL: http://www.fondapol.org/wp-content/uploads/pdf/documents/DT_Mer_noire_ENG.pdf
54. The Black Sea – Confrontation or Cooperation?. *Varna Forum 2.0. Thinking Together*. Bulgaria, Varna. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/13825.pdf>
55. The Black Sea Ring Highway will pass through the territory of Ukraine, Moldova and Romania. *Ukrinform*. URL: https://www.ukrinform.net/rubric-economy/1650817-ukraine_moldova_romania_finalize_black_sea_ring_highway_route_320427.html
56. Wales Summit Declaration (2014). *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm
57. Warsaw Summit Communiqué (2016). *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm
58. Yakovlev D., Borovyk L., & Diachenko O. The voice of the middle class and economic democracy in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. № 8 (3). P. 220–227. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-220-227>